Т. Чаусова

ОСОБЛИВОСТІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Суспільству необхідні люди з розвинутими особистісними якостями, пристосовані до реального життя. Практика переконує в тому, що зараз дуже важливо звертати увагу не тільки на рівень поінформованості, а й на людські якості фахівців. У цих умовах особливого значення набувають процеси самоідентифікації особистості.

Період післядипломної освіти найкраще відображає процеси професійного й особистісного становлення людини. Освіта дає знання, які складаються у певну систему. Така освітянська база надає можливість подальшого самовдосконалення особистості. Звісно, що людина за межами альма-матер одразу стикається з реаліями повсякденного життя, кольори якого дуже часто далекі від рожевих. Практичний досвід професійної діяльності, який при цьому набувається, є безцінним особистим надбанням будь-якого фахівця в післядипломний період. Труднощі і перепони, які нерідко супроводжують процес входження індивіда в нові сфери життя, загартовують людину, спонукають її до пошуку нових шляхів [2].

Самоідентифікація, як усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти, категорії, виступає найважливішою детермінантою становлення і збереження цілісності особистості, тому що людина, яка не усвідомлює своєї ролі у системі соціальних відносин, позбавлена будь-яких підстав не тільки для орієнтації в суспільстві, а й для цілеспрямованого визначення життєвих стратегій [3].

Проблеми самоідентифікації були об’єктом дослідження багатьох учених: М. Боришевського, Е. Еріксона, Г. Костюка, І. Кона, П. Чамати.

Поняття ідентифікації і самоідентифікації розкриваються в працях Р. Кричевського, О. Дубовської, М. Драганова, М. Обозова, В. Ядова, С. Климової, Т. Козлової, К. Коростеліної, Т. Рєзник, Ю. Рєзника, Ш. Ганна, В. Матусевича, І. Старовойтової та ін. [5].

Об'єктами досліджень ставали різні категорії суспільства: робітники, інтелігенція, підприємці, державні службовці. Водночас залишаються недослідженими ряд аспектів проблеми, зокрема процес самоідентифікації особистості в системі післядипломної освіти. Актуальність проблеми зумовлюється потребою у виконанні наукового завдання, що полягає у поглибленому осмисленні самоідентифікації як процесу самовизначення особистості в сучасному суспільстві.

Мета статті — проаналізувати особливості самоідентифікації в системі післядипломної педагогічної освіти.

Проблема самоідентифікації стає предметом міркувань задовго до появи цього терміна в соціальній філософії, соціології і психології, коли людина починає задумуватися про саму себе як про індивіда, що знаходиться в системі міжособистісних та соціальних відносин із собі подібними. А це обов'язково вмикає механізм само ідентифікації, тобто ототожнення особистості з певним типом людей, з окремими групами, і відсторонення, відчуження від інших, що відрізняються за мовою, культурою, статусом, інтересами. Саме тому й виникає інтелектуальна, соціальна та психологічна потреба у самопізнанні і самоідентифікації [3].

Самоідентифікація — це усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти. Кожна людина має власні характерні риси, що відрізняють її від інших людей. Усвідомлення, виокремлення цих якостей, свого неповторного «Я» і є предметом особистісної самоідентифікації. Соціальна самоідентифікація виступає як основа для визначення життєвих стратегій у взаєминах із соціальним оточенням. У процесі соціальної самоідентифікації особистість усвідомлює своє становище в суспільстві, визначає тип соціальних взаємозв'язків.

Самоідентифікація — складне поняття, яке охоплює через людську свідомість багато сфер суспільного життя. Ми можемо говорити про декілька видів самоідентифікації [2]: 1) професійну, 2) сімейну, 3) етнічну, 4) громадянську, 5) регіональну, 6) політичну, 7) релігійну, 8) еволюційно-

видову, 9) ґендерну.

Особистісна самоідентифікація — приєднання себе подумки до певного соціального типу людей, ототожнення себе з ним [3]. Підставою для такого ототожнення виступає думка людини про наявність у неї відповідної якості, тобто судження за типом «Я добра», «Я справедлива», «Я працьовита» тощо. Як продукт самопізнання і самооцінки своїх особистісних якостей, самоідентифікація визначає емоційний тонус індивіда (почуття впевненості чи самопринижения), орієнтує на самовиховання, створює духовні передумови для соціальної самоідентифікації особистості, тобто розуміння своєї інтеграції у певні соціальні групи людей, що володіють такими ж моральними і діловими якостями. Коли людина говорить «Я — працівник», то, мабуть, має на увазі не тільки формальну приналежність до спільноти, а й володіння особистісними якостями, спільними для цієї соціальної групи.

Узагальнюючи знання з питань самоідентифікації особистості, можна виокремити дві групи «Я сам(-а)»: моральна типологія особистості, що містить указівку на ті властивості, що виявляються у стосунках людини з іншими людьми («Я принципова», «Я відповідальна»), із двома підгрупами: позитивною і негативною; характерологічна типологія, що визначає самооцінку рис особистості самої по собі, безвідносно до соціальної взаємодії («Я талановита», «Я флегматична»), також із двома підгрупами: позитивною і негативною.

Проблема особистісної самоідентифікації має велике практичне значення, оскільки вона є одним із вирішальних соціально-психологічних і виховних процесів у діяльності людини у післядипломний період. Завдання таких процесів — становлення, формування і зміцнення особистісної самоідентичності як результату самоідентифікації, що визначає собою поєднання «природного» розвитку особистості фахівця і вплив різноманітних соціально-психологічних факторів. Оскільки людина створює себе, насамперед, сама за того чи іншого впливу соціального оточення, то процес

самоідентифікації можна вважати найголовнішим процесом у період становлення особистості [3].

У період динамічної зміни суспільних відносин, характерних для сучасної України, соціальна самоідентифікація стосується всіх шарів суспільства. Можна виділити декілька якісно різних етапів соціальної самоідентифікації. Перший — етап пошуку. Людина сама для себе визначає: ким вона є, до якої соціальної категорії належить, яку професію, сферу діяльності обирає. Другий етап — інтеграція особистості в суспільство: індивіди ототожнюються, ідентифікуються з певними соціальними спільнотами, що уможливлює дистанціювання від інших, менш близьких за духом, соціальним станом. Третій етап — самореалізація, самоствердження особистості як представника цієї соціально-демографічної, тендерної, соціально-професійної, національно-етнічної спільності на основі самостійної творчої продуктивної діяльності у сфері виробничих, соціально-політичних і духовних інтересів. Соціальна самоідентифікація у дійсному часі характеризується багатовекторністю, що означає самовизначення особистості одночасно в етнічному, громадянському, професійному статусах.

Самоідентифікація особистості з родиною, малими групами має стійкий, масовий, вирішальний характер, а з громадянством — більш слабкий і ситуативний, залежно від ролі «Я» як середовища у житті індивіда. Так, ступінь самоідентифікації молодих людей з родиною, батьками за останні сто років практично не змінився, водночас ступінь громадянської самоідентифікації за десять років становлення незалежної України істотно змінювався [5].

Становлення незалежної української держави супроводжується соціально-політичною й економічною трансформацією, що породжує нову етнополітичну і соціальну реальність. Особливе значення в цих перетвореннях як в Україні, так і на всьому пострадянському просторі має етнокультурний чинник. Але дослідження, наприклад, у студентському середовищі показали певну інертність до самоідентифікації зі своєю

етнічною категорією. Близько третини студентів не надають особливого значення своїй національно-етнічній приналежності. Майже половина студентів ще не визначилися щодо громадянства. Частина з них, лише за певних обставин ідентифікуючись з українським громадянством, відповідають, що «іноді» почуваються громадянами України, або зовсім уникають відповіді. І серед тих, хто вважає себе громадянами України, для багатьох — це не є предметом особливої патріотичної гордості і не сприймається як важлива соціальна цінність. Отже, самоідентифікація за етнічною ознакою має більш інтенсивний характер, ніж за громадянською, що свідчить про аполітичність значної частини студентів. На це є й об’єктивні причини, пов’язані з історією становлення української державності.

Становлення особистості фахівця пов'язане з професійною самоідентифікацією. Остання зумовлена мотиваційною структурою, що відбиває, з одного боку, реалії соціального буття, а з іншого — духовні потреби. Причому орієнтація на конкретну спеціальність, хоча і є наймасовішою, але охоплює менше половини майбутніх фахівців, а кожен третій визнає, що вибір вищого навчального закладу був або випадковим, або визначався практичними міркуваннями, наприклад: «Краще учитися, ніж працювати». Для періоду реформування економіки характерним є падіння престижу науково-дослідницької діяльності і підвищення цінності практичної роботи з високим заробітком. Усе менше студентів самоідентифікуються, що раніше вважалося ознакою готовності здобувати почесний статус ученого [3].

Технологія навчально-виховного процесу базувалася на необхідності педагогічного управління формуванням особистості студента іззовні, практично без урахування його як активного суб'єкта самотворення. Звідси орієнтування педагога державою на оптимізм із авторитарним стилем спілкування як таким, що є найбільш раціональним у взаємодії з студентами, упровадження в педагогічну практику стандартизованих програм і методик

навчання та форм освіти. Тому перед педагогом поставала потреба ідентифікуватися з представниками державної бюрократії як втіленням позитивного зразка. Водночас інше тлумачення особистісно орієнтованої педагогіки базується на визнанні унікальності суб'єктного досвіду самого студента як важливого джерела самотворення. Тим самим визначається, що в освіті відбувається не просто інтеріоризація наперед заданих педагогом педагогічних впливів, а, так би мовити, «зустріч» об’єктивного знання та суб'єктивного досвіду, своєрідне збагачення особистості студента в процесі індивідуального розвитку.

Виходячи з цього, можна розглянути дві системи вимог до педагога: першу — предметно-дидактичну, спрямовану, передусім, на засвоєння студентом певної суми знань та ціннісних орієнтацій, яка вже через організацію предметних знань визначає зміст особистісного розвитку студента, і другу — особистісно орієнтовану на студента. Ця система вимог спрямована на розвиток особистості студента, формування його індивідуальних способів навчальної роботи, що характеризують його особистісні уподобання як суб’єкта пізнання в процесі засвоєння навчального матеріалу [2].

Розглядаючи предметно-дидактичну модель педагогіки, зауважимо, що задаючи нормативну пізнавальну діяльність з урахуванням специфіки наукової галузі знань, вона не «цікавиться» витоками життєдіяльності самого викладача як носія суб’єктивного досвіду, наявністю у нього певної психологічної готовності до викладу знань так, щоб їх зрозуміли саме конкретні студенти, а не студенти взагалі. Отже, предметна диференціація розробляється викладачем з урахуванням змісту наукового пізнання, але з орієнтацією на класичні зразки конформної поведінки. На цій основі плідно розробляються дидактичні компоненти навчального процесу. Особистісно орієнтована модель комунікації може втілитися в реальне лише через такі її вузлові елементи, як викладач та студент, оскільки педагог на підставі проведеного аналізу власної суб’єктної активності має розробити визначені

технології навчання особистості студента певної навчальної теми (зокрема, яким шляхом найбільш доцільно розв’язувати задачу, як визначити загальну стратегію її розв’язання, які дії потрібно провести, які завдання при цьому використати), а не тільки демонструвати студентам усталені, так би мовити, канонічні зразки розв'язання. Саме такий технологічний шлях і буде практичною реалізацією гасла, яке, на жаль, уже набуло декларативного характеру, — «Учитель має бути особистістю!». Учитель є також носієм способів засвоєння навчально-виховного матеріалу. Обмінюючись зі студентом своїми способами як більш професійно досконалими, він може сам стати для студента джерелом становлення способів, які студент, як суб’єкт самотворчості, засвоїть, критично опрацює і вже як свої, а не нав’язані ззовні, впише до своєї «Я-концепції». Викладач у цьому разі прагнутиме розвивати в студента прийоми планування, рефлексії, постановки мети. Це сприятиме розвитку свідомого ставлення студента до моральних цінностей суспільства. Дидактичні прийоми, що має розробляти в цьому разі викладач, насамперед, мають бути спрямовані на суб’єктивний досвід студента. Зв’язок між вихованням та навчанням стає взаємообумовленим, підвищується не тільки активність студента із засвоєння навчально-виховного матеріалу, а й глибина засвоєння, оскільки зменшується питома вага репродуктивного засвоєння студентом навчального матеріалу [3].

Отже, у процесі дослідження специфіки психологічних механізмів само ідентифікації, як рушійної сили ідентичності потрібно розглядати, поруч із детермінацією цільовою, детермінацію ціннісну.

Через персоналізацію педагогом самого себе відбувається прийняття ним лише певної соціальної функції комунікації, а саме: дидактично-авторитарної. Ідентифікуючись із авторитарно-дидактичною функцією, педагог, як особистість, значно збіднює свій потенціал, що може призводити до професійних деформацій особистості у взаємодії зі студентами, колегами, батьками. Як зауважував Р. Ассаджолі, найбільш типовими субособистостями людини є ті, що пов’язані із соціальними чи професійними

ролями, які вона ідентифікує з власною особистістю.

Водночас персоніфіковане спілкування, на нашу думку, є інтегративною комунікативною роллю, в яку входять соціально-педагогічні ролі викладача як суб'єкта педагогічної комунікації, згідно з концепцією С. Мусатова [7]. В цьому разі викладач бачить у собі не лише свої персональні позитивні ролі, а й свої недоліки. Розглядаючи себе як цілісну особистість, викладач не ототожнює себе тільки з однією роллю. Персоніфікуючись із більшістю соціально-педагогічних ролей, він має можливість реалізувати суб'єкт-суб'єктно зорієнтовану комунікацію зі студентом на практиці.

Персоніфікація педагогом себе дасть змогу подолати «кризу ідентичності», оскільки відбуватиметься певна синхронізація системи мотивів та системи соціальних цінностей. Таку людину можна охарактеризувати (в руслі концепції самоактуалізації А. Маслоу) як особистість, яка повністю функціонує [5].

Неможливо оминути питання проблемних передумов, що, можливо, визначають специфіку диференціації різних педагогічних стилів педагога, а відповідно і специфіку розгортання психологічних механізмів самоідентифікації. За даними Н. Амінова, існує не менше двох альтернативних педагогічних стилів [1], природно обумовлених. Для першої групи педагогів є характерним: зацікавленість переважно в інтелектуальному розвиткові студентів, робота зі студентами за затвердженими методиками та педагогічними прийомами, стриманість в емоційних стосунках з ними. Для педагогів, яких цей автор відносить до другої групи, є характерним: прагнення, передусім, розвивати особистість студента, спираючись на мотиваційні та соціальні фактори його розвитку. Дотримуючись програм гнучкої взаємодії зі студентами, вони ніколи не зациклюються на змісті навчального матеріалу. Чим ближче викладач до манери, що емоційно підтримує навчально-виховний процес, тим вищим є його вплив на студента. На думку Н. Амінова, який проголошує, що працює згідно з концепцією

Дж. Райнса, зміна періоду лібералізації у ставленні до освіти та ролі викладача у педагогічному процесі періодом консерватизму супроводжується зміною критеріїв ефективності його діяльності. Відбувається зменшення питомої ваги орієнтації дій педагога на виховання студента як гармонійної особистості до орієнтації на процес навчання студента. Тому в період «розчарування» в ефективності системи освіти викладачі академічного плану оцінюються як ефективні, тоді як викладачі емоційно-підтримувального стилю — як такі, що не повною мірою відповідають вимогам суспільства до викладача. За Н. Аміновим, для визначення стилю педагогічної діяльності доцільно використовувати чотири групи психологічних методів [1].

До першої групи віднесено методи, цю визначають типологію центральної нервової системи: сила – слабкість, активованість – інактивованість, лабільність – інертність.

До другої групи — методи, які визначають вольову, емоційну та психомоторну активність: тривожність, екстравертність, інтровертність, емоційна чутливість — емоційна тупість, залежність — незалежність [6].

До третьої групи методик належать ті, що визначають провідні мотивації та ставлення до педагогічної діяльності: спрямованість на себе — спрямованість на інших; мотивація, орієнтована на взаємодію зі студентами та колегами, — індивідуалістична мотивація; мотивація на розв'язання спільними зусиллями будь-яких проблем у максимально короткий термін — мотивація на самостійне розв’язання будь-якої ситуації.

До четвертої групи методів належать ті, що визначають способи досягнення результатів, а також рівень вимог викладача до цих результатів.

Таблиця

Стилі педагогічної діяльності

Інтровертність	Екстравертність
Конформність	Домінування
Неємпатичність	Емпатичність
Низький рівень мотивації досягнень	Високий рівень мотивації досягнень

У процесі проведення цього дослідження авторами виділено два

протилежні і два проміжні стилі педагогічної діяльності (таблиця) [3].

Отже, самоідентифікація — складне поняття, яке охоплює через людську свідомість багато сфер суспільного життя. Ми можемо говорити про декілька видів самоідентифікації: професійну, сімейну, етнічну, громадянську, регіональну, політичну, релігійну, еволюційно-видову, ґендерну.

Аналіз проблеми самоідентифікації та сучасного рівня її дослідження показує, що самоідентифікація розглядається як психологічний механізм детермінування, що має принаймні три стадії: перша — актуалізація залучення до структури ідентичності нових особистісних та соціальних цінностей; друга — переструктурування ідентичності відповідно до специфіки її нових структурних елементів; третя — визначення ієрархії пріоритетності нових елементів та порівняння їх із попереднім комплексом особистісно-рольових цінностей, зокрема, комунікативно-педагогічним очікуваннями та сподіваннями в процесі педагогічної комунікації.

Для дослідження специфіки самоідентифікації педагога та студента в процесі педагогічної комунікації доцільно виділяти два різновиди психологічних механізмів самоідентифікації: для авторитарно вмотивованих педагогів, які зорієнтовані переважно на дидактичну соціально-фунціональну роль; для демократично вмотивованих педагогів, які зорієнтовані на особистісно розвивальну соціально-функціональну роль. Вищезгадані крайні точки системи координат і покладено в основу розробки стандартизованого опитувальника самоідентифікації суб’єктів педагогічної комунікації.

Післядипломна освіта — це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Цілком зрозуміло, що держава приділяє таку значну увагу не тільки отриманню базової освіти, а й процесу її вдосконалення протягом життя людини. Людина є відкритою системою, здатною взаємодіяти з усім світом і однією з форм освіти на кожному етапі її життя, починаючи з дитинства [2].

У виступах провідних педагогів і психологів України лунають заклики до активного вивчення як психологічних особливостей післядипломників так і вдосконалення впливу на них з метою більш ефективного використання їхнього інтелектуального потенціалу, творчих здібностей з урахуванням об'єктивних соціально-психологічних умов. Післядипломна освіта передбачає зростання професійної майстерності, оперативну адаптацію до нововведень в усіх сферах суспільного життя. Основна мета післядипломної освіти — це розвиток творчого потенціалу особистості, який забезпечує якість її соціального, культурного та професійного життя [4].

Отже, самоідентифікація — це усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти, категорії. Кожна людина має власні характерні риси, що відрізняють її від інших людей. Усвідомлення, виокремлення цих якостей, свого неповторного «Я» і є предметом особистісної самоідентифікації. Соціальна самоідентифікація виступає як основа для визначення життєвих стратегій у взаєминах із соціальним оточенням. У процесі соціальної самоідентифікації особистість усвідомлює своє становище в суспільстві, визначає тип соціальних взаємозв'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аминов Н. А. Модели управления образованием и стили преподавания / Н. А. Аминов // Вопросы психологии. — 1994. — № 2. — С. 88–99.
2. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: монографія / О. І. Бондарчук. — К. : Наук. світ, 2008. — 318 с.
3. Зливков В. Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В. Л. Зливков. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. — 144 с.
4. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / О. Злобіна. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. — 400 с.
5. Коростелина К. В. Социальная идентичность и конфликт / К. В. Коростелина. — Симферополь : Доля, 2003. — 358 с.
6. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко. — К., 2005. — 624 с.
7. Мусатов С. О. Особистість: комунікативно-психологічна концепція : монографія / С. О. Мусатов. — Дрогобич : Трек-ЛТД, 2015. — 176 с.